

МІЛЬТО Л.О.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник,
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих НАПН України

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ЩЕЙ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ В РОСІЇ ХVІІІ ст.

У статті зроблено історико-педагогічний аналіз становлення освіти і розвитку ідей педагогічної майстерності в Росії ХVІІІ століття.

Ключові слова: розвиток освіт, система професійної освіти, розвиток ідей педагогічної майстерності.

В статье дается историко-педагогический анализ становления образования и развития идей педагогического мастерства в России ХVІІІ века.

Ключевые слова: развитие образования, система профессионального образования, развитие идей педагогического мастерства.

This article gives a historical and pedagogical analysis of the formation of the formation and development of ideas of pedagogical skills in eighteenth-century.

Key words; development of vocational education, the system of vocational education, teacher training, development of ideas of pedagogical skills.

У ХVІІІ ст. відбувалося зближення Росії з західноєвропейськими державами у суспільно-політичному та соціально-економічному відношенні, що сприяло загальнокультурному розвитку держави і «європеїзації» російського соціуму. Розвиток російської педагогіки відзначився не лише досягненнями західноєвропейських гуманістів, але й науково-педагогічною діяльністю видатних просвітителів і педагогів та найосвіченіших громадських діячів розгляданого періоду І.І.Бецького, Я.В.Брюс, М.В.Ломоносова, Л.П.Магницького, М.І.Нсвікова, В.М.Татищева та інших.

Перехід російської педагогічної думки до педагогічної науки пов'язаний з епохою Просвітництва ХVІІІ ст., що як ідеологічна течія, здійснила відчутний вплив на становлення і розвиток педагогічної думки в Росії. Тому, для розуміння історії розвитку педагогічної майстерності, великого значення набуває

звернення до історії становлення російської школи і педагогічної думки періоду російського Відродження.

Особливого значення набувають історико-педагогічні дослідження дореволюційних авторів А.С.Воронова, М.І.Демкова, П.Ф.Каптереи, С.В.Рожественського, а також наукові праці сучасних істориків педагогіки Т.К.Ахаян, Т.С.Буториної, Є.Д.Дніпрова, О.Н.Джуринського, О.А.Лавріненко, С.П.Єгорова, А.І.Піскунова, З.Т.Равкіна, М.Ф.Шабаєва, З.І.Хижнякта ін.

На розвиток російської освітньої галузі XVIII ст. і початок підготовки вчительських кадрів вплинула радикальна європеїзація Росії за часів правління Петра I. Промисловість, торгівля і культура, що стрімко розвивалися в російському суспільстві того часу, вимагали нових кадрів, які потрібно було підготувати, тому становлення педагогіки і шкільної справи в Росії відбувалося шляхом створення системи освітніх закладів.

Значна роль в цьому процесі належала Києво-Могилянській колеги, заснованої київським митрополитом Петром Могилою (1596 - 1647 рр.), що в 1632 р. за указом імператора Петра I отримала статус Академії. Це був перший вищий навчальний заклад на східнослов'янських землях. В Академії навчалися Симеон Полоцький, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, які внесли великий вклад у розвиток російської культури.

За ініціативою письменника і педагога Симеона Полоцького (1629 - 1680 рр.) в Москві (1687р.) відкрився перший в Росії вищий навчальний заклад - Слов'яно-греко-латинська академія, де викладали громадянські і духовні науки на зразок європейських університетів. Викладання проводилося грецькою і латинською мовами, вивчалися граматики, поетика, риторика, діалектика, філософія, богослов'я та інші «вільні мистецтва», а також «правосуддя». Головна роль в організації академії належала грецьким монахам, братам Іоаннікію (1663 - 1717 рр.) і Софронію (1652 - 1730 рр.) Лихудам, які були докторами Падуанського університету. Створені ними підручники з граматики, поетики, риторики, логіки, психології, фізики базувалися на працях Аристотеля, використовувалася інша європейська література і це стало основою становлення фонду російських навчальних посібників.

Навчання в Слов'яно-греко-латинській академії було пронизано духом православ'я і поступово вона перетворилася в Духовну академію, а в 1814 р. була переведена із Москви в Троїце-Сергієву лавру. Серед вихованців академії були Л.Ф.Магницький, М.В.Ломоносов, В.К.Тредіаковський та багато інших діячів російської науки і культури.

Посилаючись на історико-наукові дослідження З.І.Хижнякта і Т.О.Дороніної, український історик педагогіки О.А.Лавріненко пише: «У Москві наприкінці XVIII ст., за зразком Київської, була заснована Слов'яно-греко-латинська ака-

демія. Викликає інтерес той факт, що у 1701 р. ректором Московської академії став **СявОрський**, у 1704 р. - С. «райський (навчався в Києво-Могилянській академії з 1655 по 1658 рр., був її викладачем), у 1706 р. - Ф.Лопатинський (вищу освіту здобув у Київській Академії). Всього за 1701 - 1775 рр. з 19 ти ректорів 15 були вихованцями Києво-Могилянської академії.

Саме діяльність науковців, педагогів, церковних діячів - випускників Академії сприяла започаткуванню навчальних закладів у всій Російській імперії. Були засновані семінарії у Великому Устюзі, Казані, Коломні, Смоленську, Новгороді, Ярославлі та інших містах" [5, с. 117].

О.А.Лавріненко робить висновок, що високий рівень професійної майстерності випускників Київської Академії був запорукою розвитку освітньої справи не лише на Українських землях, а й на всій території царської Російської імперії та західноєвропейських територіях [5, с. 121].

Таку думку висловлює і українська дослідниця педагогічного професіоналізму Н.В.Гузій, яка пише: «Прогресивність представників педагогічної думки часів «українського бароко» була всесвітньо визнаною в особі філософів-просвітителів І.Пзеля (1600 - 1683), і Галятовського (1620 - 1688), С. Яворського (1638 - 1736), С.Калиновського (1700 - 1754), Ф.Прокоповича (1681 - 1736), Я.Козельського (1728 - 1794), багатьох з **них** запрошували працювати до Московії та інших країн...» [1, с. 10].

В Києво-Могилянській академії, яка поєднувала функції гімназії і вищої школи, в трьох граматичних класах - клас «інфими», клас «граматики» і клас «синтаксими» готували учнів до навчання в класах поетики і риторики, де формувалися елементи риторичної майстерності і відбувався завершальний етап освіти перед переходом до «вищих класів», а саме: філософії і богослов'я.

Закінчення класу риторики дозволяло студентам отримати атестат про закінчення освіти і давало можливість поступити на службу чи продовжити навчання в Московському університеті або в університеті при Петербурзькій академії наук.

В епоху Просвітництва в освіті Росії з'являється нова тенденція: централізований розвиток професійного навчання на науково-педагогічних основах. Перші прогресивні реформи в Росії були пов'язані з просвітницькою діяльністю Петра I (1689 - 1725 рр.). В період його царювання були створені чотири типи навчальних шкіл, що поклали початок російської системи освіти: школа математичних і навігаційних наук; адміралтейські і гарнізонні школи; гірські школи при заводах Уралу; цифрові школи.

Відкривалися і нові навчальні заклади: Московська **інженерна** школа (1703 р.), хірургічна школа (1707р.), Петербурзька Морська академія (1715 р.). В Петербурзі були відкриті такі школи- медична (1716 р.), інженерна (1719

р.), артилерійська (1721 р.) та ін. Всі школи створювалися за указом самого Петра I та були під його особистим контролем.

Незважаючи на те, що всі заклади освіти Росії XVIII ст. з великими труднощами залучали учнів до шкіл, вони продовжували своє існування, а тому виникла потреба у професійних викладачах. Оскільки в той час в Росії педагогічної освіти ще не існувало, то вчителями ставали люди, які були далекі від викладацької діяльності. Запрошувалися також учителя із Європи, в основному з Німеччини, що викладали в петербурзьких кадетських корпусах, Академічному університеті і Академічній гімназії. У початкові навчальні заклади запрошувалися люди різних професій, але найчастіше за все це були офіцери.

Ще однією категорією людей, що займалися вчительською діяльністю в XVIII ст., були приватні вчителі, які навчали елементарним наукам. Це були грамотні люди, переважно вихідці з міщан та духовенства. Гувернерами і учителями у заможних сім'ях, а також власниками приватних шкіл і пансіонів були в основному іноземці. Таким чином, контингент учителів формувався або з державних службовців, або з освічених приватних осіб, що не мали спеціальної педагогічної підготовки, тому будь-яка освічена людина сприймалася як потенційний педагог.

Видатним діячем освіти петровської епохи був математик і педагог Леонтій Пилипович Магницький (1669 - 1739 рр.), який зробив вагомий внесок в розвиток методики шкільної освіти і становленні професійної підготовки вчителя.

Син селянина Пилипа Телятина, Леонтій Магницький народився в Осташківській слободі Тверської губернії. У 1684 р. був відправлений в Волоколамський монастир, як ьожчик для поставки риби монахам і вразив їх своєю освіченістю і розумом, тому його залишали при монастирі читальником. Л.П.Магницький навчався у Слов'яно-греко-латинській академії (1685 - 1694 рр.), де вивчав латинь і грецьку мови, а також оволодів німецькою, голландською та італійською мовами.

Знання Леонтія Пилиповича у галузі математики дивували багатьох, вразили вони і самого Петра I. На знак глибокої поваги і признання його математичного таланту цар Петро I подарував йому прізвище Магницький, пояснюючи своє рішення тим, що «як магніт притягує до себе залізо, так і він своїми природними і самоосвітніми здібностями звернув на себе увагу».

У 1694 - 1701 рр. Л.П.Магницький мешкає в Москві, навчає дітей у приватних домах і займається самоосвітою. В 1703 році він публікує власний підручник під назвою «Арифметика сиречь наука числительная», що знаменував народження дійсно нового підручника та поєднував російські наукові традиції з досягненнями західноєвропейської методики викладання точних

наук. Крім основ арифметики, підручник містив елементи алгебри, геометрії, тригонометрії, астрономії і навігації та містив цікаві задачі і захоплюючі приклади. «Арифметика» Л.П.Магницького, за якою навчався М.В.Ломоносов, була основним навчальним підручником з математики до середини XVIII ст.

Найбільшою подією культурного життя Росії було відкриття перших світських державних шкіл. Після того, як в 1701 р. в Москві була відкрита школа математичних і навігаційних наук, Л.П.Магницький, за розпорядженням Петра I, був призначений викладачем арифметики. Державна Московська школа математичних і навігаційних наук була першим реальним училищем в Європі, в якій навчалосся щорічно не менше 200, а іноді до 500 учнів. В 1708 році в Галле (Німеччина) було створено приватне «Математичне, механічне і економічне реальне училище», що нараховувало 12 учнів і проіснувало всього декілька років.

До навчального плану школи входили математика (арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія), астрономія, географічні відомості і спеціальні науки: геодезія, мореплавання і інші світські науки. Будучи професійно-технічним навчальним закладом широкого профілю, школа випускала фахівців різних професій. У школі не було встановлено певних термінів навчання. Опанувавши одну науку, учні в індивідуальному порядку переходили до вивчення іншої. Саме тому учні закінчували навчання в різні часи і це залежало від їх особистих успіхів та вимог різних відомств. Після закінчення цієї школи її вихованці працювали в різних галузях господарства, управління, культури і науки, а деякі ставали вчителями училищ.

У розвиток професійної освіти в Росії значний внесок зробив Василь Микитович Татищев (1686 - 1750 рр.) - філософ, історик, географ і видатний діяч, який намагався довести користь науки як для держави, так і для окремих людей. Автор багатотомної «Історії Російської» і енциклопедичного словника «Лексикон Російський» та цікавих педагогічних творів, таких як: «Записка про учнів і витрати: на освіту в Росії», «Розмова двох друзів про користь наук і училищ» та ін., де обґрунтовувались необхідність навчання і виховання молоді в навчальних закладах і пропонувались основні напрями їх освіти.

У 1721 р. за ініціативою В.М. Татищева була відкрита перша професійна, заводська гірська школа. Він був яскравим представником світського напрямку педагогічної думки Росії XVIII століття, а його педагогічні погляди відображали діловий характер петровської епохи, ідеї практицизму та професіоналізму. У праці «Розмова двох друзів про користь наук і училищ» (1733 р.) В.М. Татищев одним із перших поставив перед освітою світські цілі, залишаючи релігійне виховання за рамками шкільного життя і висловив своє переконання в необхідності для кожної освіченої людини пізнання самої себе: зовнішнього, тілесного, внутрішнього і духовного, а це можливо лише за

допомогою науки. Василь Микитович вважав, що незнання лише заважають суспільству, особистості, народу, тому що саме від них трапляються біди в державі і народні бунти.

Сутність науки, як зазначав В.М.Татищев, полягає в її практичній користі, тому що знання - це вміння розрізнати добро і зло. Науковець зробив першу в російській педагогіці класифікацію наук: 1) потрібні (домоведення, лікування, Закон Божий, вміння володіти зброєю, логіка, богослов'я); 2) корисні (писання, граматики, ботаніка, іноземні мови, історія, красномовство, генеалогія, географія, анатомія, фізика, хімія); 3) «чепурні» (поезія, живопис, музика, танці, верхова їзда); 4) цікаві (астрономія, фізіономіка, хіромантія, алхімія); шкідливі (гадання і всіляке чаклунство).

М.Татищев вважав, що учитель - не лише викладач загальних і спеціальних дисциплін, але і вихователь молоді, яку готують до повноцінного життя у суспільстві і до праці. Він підкреслював, що вчитель також повинен враховувати індивідуальні здібності учнів, приділяючи більше уваги тим предметам, до яких вони мають схильність. На думку В.М.Татищева, педагог повинен не лише знати свій предмет, а й володіти технікою викладання, уміти навчати учнів, тобто майстерно виконувати свою роботу. Він робить висновок, що виховання і навчання людини повинно відповідати її віку.

Методи навчання, які пропонував В.М.Татищев, були традиційними для російських училищ того часу, наприклад, навчання старшими учнями молодших. Для навчального навчання учням пропонувався посібник Ф.Прокоповича «Перше учіння отрокам».

Просвітницька діяльність. В.М.Татищева мала суттєвий вплив на розвиток педагогіки кінця XVIII - початку XIX ст., оскільки було визначено, що майстерність, гуманізм, високі моральні якості вчителя є запорукою успіху навчання та виховання дитини.

У ході Петровських перетворень першої чверті XVIII ст. були зроблені значні кроки у розвитку науки, створена світська школа, призвана забезпечити державу кадрами військових, чиновників, інженерів, вчителів. Реформа духовної освіти: створення архієрейських шкіл і духовних семінарій. У середині XVIII склалася станова система освіти: кожен навчальний заклад призначався для певного стану і мав різну навчальну програму.

Розвиток педагогічної думки і шкільної практики в Росії в 40 - 60-ті рр. XVIII ст. пов'язаний з ім'ям Михайла Васильовича Ломоносова (1711 - 1765 рр.) -- науковця, педагога, художника і поета. Син поморського селянина, самоучка, він у 19 років, скрив своє походження, поступив в Слов'яно-греко-латинську академію, де отримав загальноосвітню підготовку. За значні досягнення у навчанні М.В.Ломоносову запропонували продовжити освіту при Петербурзькій Академії наук.

У 1736 році М.В.Ломоносов продовжив свою освіту в університетах Німеччини, що дозволило йому піднятися до рівня західноєвропейської освіченості, В 1742 році М.В.Ломоносов повертається в Росію і призначається ад'юнктом Академії наук, а в 1745 році він стає першим росіянином, обраним на посаду професора, а потім академіка Петербурзької академії наук.

Основою навчання М.В.Ломоносов вважав рідну мову і тому в академічній гімназії він заснував класи з вивчення російської мови. Проблематика педагогічної майстерності знайшла своє відображення в багатьох працях М.В.Ломоносова: одна із його найвідоміших педагогічних праць «Риторика» (1748 р.) стала першою в Росії хрестоматією світової літератури, що включала найкращі твори російської словесності та теоретичні питання розвитку російської культури мовлення і на протязі 50 років вважалася найкращим навчальним посібником. В.М.Татищев у своїй «Історії Російській» назвав «Риторику» М.В.Ломоносова «особливоизрядной. хвальдистой». Твір М.В.Ломоносова став настільною книгою для всіх освічених читачів XVIII століття та прославив науковця.

Першим друкованим підручником та першою фундаментальною науковою працею з риторики російською мовою (до М.В.Ломоносова підручники усного і письмового красномовства складалися церковнослов'янською або латинською мовами) стало «Краткое руководство к красноречию» (1743 р.), що витримало в XVIII ст. 7 видань (1748 - 1797 рр.).

На думку М.В.Ломоносова, оратор повинен володіти п'ятьма основними властивостями: природна обдарованість, під якою мається на увазі гнучкість мислення, самостійність, пам'ять, володіння диханням, голосом, зовнішні дані; шанування науки красномовства, тобто вивчення законів красномовства; бажання вивчати кращі зразки красномовства минулого; обов'язкові вправи з укладання промов, бо це уможливорює готовність до імпровізованого виступу; знання інших наук, тобто велика ерудиція, освіченість.

Особливу увагу у виступі М.В.Ломоносов приділяв співвідношенню емоційного та раціонального. У трактаті «Про спонування, задоволення і змалювання упереджень» є цілий розділ, де науковець зазначає, що найкращі аргументи не мають такої сили, щоб «впертого схилити у свій бік», бо люди часто діють керуючись не розумом, а характером. У цьому випадку оратору допомагає звертання до почуттів слухачів. Виголошення промов, культура мовлення, чіткість і виразність виступу висвітлені у згаданій праці.

У 50-ті роки науково-педагогічна діяльність М.В.Ломоносова проходила у Москві, де за його проектом і при активному сприянні І.І.Шувалова був відкритий Московський університет. Указ про його заснування був підписаний імператрицею Єлизаветою Петрівною в Тетянин день 12 (25) січня 1755 року. Університету належала вагомий роль у популяризації наукових знань, тому що

Московський університет був єдиним університетом у Європі, який не мав богословського факультету. Цей факт позбавляв від церковної цензури всі наукові університетські видання та забезпечував вільний розвиток науки в Росії. Саме тут виховувалася російська інтелігенція, готувалися кваліфіковані лікарі, юристи, перекладачі, вчителі, отримували освіту майбутні видатні громадські діячі Росії.

Підґрунтям для викладацької діяльності університетських педагогів були праці самого М.В.Ломоносова з природознавства, російської граматики, риторики, поетики. У 1755 році при університеті почали працювати дві гімназії (для дворян і для різночинців), завдяки чому вдалося створити систему спадкоємності середньої і вищої освіти. Сам М.В.Ломоносов підкреслював, що університет без гімназії, як пашня без насіння

Найбільш продуктивно педагогічна діяльність М.В.Ломоносова проходила у 1758 - 1760 рр. коли він, будучи професором університету, почав керувати академічною гімназією і університетом. Педагогічні ідеї науковця знайшли своє відображення у важливих документах того періоду, проєктах-регламентах для вчителів та учнів гімназій ' «Проект Регламенту Московських гімназій 1758 р.» і «Проект Регламенту академічної гімназії 1758 р.», розроблених самим М.В.Ломоносовим, де були викладені прогресивні думки про організацію шкільної освіти в Росії, форми і методи виховання та навчання, та провідну роль особистості вчителя.

Великою педагогічною заслугою М.В.Ломоносова була популяризація в Росії педагогічних творів видатного чеського педагога, засновника педагогічної науки Яна Амоса Коменського (1592 - 1670 рр.). Вперше в російській дидактиці М.В.Ломоносов запропонував в процесі навчання спиратися на принципи матеріалістичної теорії пізнання, психологію дитини, індивідуальні підходи у навчанні. М.З.Ломоносов пропагував дидактичні принципи доступності, логічності, науковості, наочності, зв'язку теорії з практикою, урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів і першим почав використовувати класно-урочну систему навчання в гімназіях Московського університету, академічній гімназії та кадетському корпусі.

Успішність педагогічної діяльності М.В.Ломоносов бачив у єдності виховання і навчання при обов'язковому врахуванні індивідуальних особливостей дитини та умов їх навчання, а його фундаментальні підручники з російської мови та риторики, оригінальні навчальні посібники з природознавчих, і математичних дисциплін, заклали основи методики викладання як науки.

Велику увагу М.В.Ломоносов приділяв основам педагогіки вищої школи і висловив думку створити при Академії наук спеціальні навчально-наукові центри де можна було б проводити підготовку висококваліфікованих спеціа-

лістів. Він був прихильником створення нової школи, в якій би поєднувалася загальноосвітня і практична підготовка молоді.

Вважаючи педагогіку невід'ємною частиною світової і російської культури, М.В.Ломоносов став родоначальником основ наукової педагогічної теорії і зисунув принцип науковості, як провідний принцип кавчання. Він одним із перших у Росії почав розробляти питання змісту і методів навчання, вважаючи, що способи навчання повинні відповідати віку дитини, а навчальний матеріал бути посильним. Ідея неперервності початкової, середньої і вищої освіти, висунута М.В.Ломокосовим, сприяла тому, що в кінці XVIII ст. Сенат - вища урядова установа, визнав створення гімназії і початкових училищ корисними для суспільства.

М.В.Ломоносов заклав демократичні основи і традиції у розвиток російської науки, школи і освіти, провідними принципами його педагогіки були народність, демократизм, гуманізм. Демократизм М.В.Ломоносова визначався перш за все у бажанні дати освіту широким верствам російського населення. Завдяки його старанням викладання в гімназіях стало проводитися російською мовою, а вчителями призначалися найбільш освічені студенти університету, які мали педагогічні здібності. Мовою навчання в Московському університеті і в гімназії стала російська, а не латинська та німецька, як в гімназії та університеті при Академії наук в Петербурзі.

Головну роль у реалізації просвітницьких ідей науковець відводив Академії наук, найважливішим напрямком діяльності якої вважав створення умов для виховання російських науковців.

Отже, ретроспективний аналіз ідей розвитку педагогічної майстерності в історії російської педагогічної думки дає підстави стверджувати, що становлення педагогічної освіти в Росії у XVIII ст. має певні історичні етапи, пов'язані з якісними змінами в державній освітній політиці і зародженням демократичних, реформаційних і гуманістичних ідей, обумовлених особливостями розвитку соціально-політичних і економічних відношень в житті російського суспільства. Саме в цей період була створена державна система освіти, виникли нові типи освітніх навчальних закладів з класно-урочною формою навчання, єдиними навчальними планами і методиками викладання навчальних дисциплін та єдиними підручниками. Була також деталізована програма розвитку середньої і вищої освіти в Росії, що базувалася на основі демократизму, гуманізму і народності.

Література.

1. Гузій Н.В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: [Монографія] / Н.В.Гузій. - К : НПУ ім. М.П.Драгоманов, 2004, - 243 с.

2. Грот ЯК. Очерк академической деятельности Ломоносова / Я.К.Грот. - СПб., 1865
3. Из истории учебных реформ Императрицы Екатерины II // Известия по народному образованию. - 1909. - Ч. XX. - С. 299 - 307.
4. Каптерев П.Ф. История русской педагогики / П.Ф. Каптерев. - Петроград: Земля, 1915.-746 с.
5. Лазріненко О.А. Історія педагогічної майстерності: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, вчителів / Олександр Лавріненко. - К.: Богданова А.М , 2009. - 328 с.
6. Ломоносов М.Краткое руководство к красноречию / М.Помоносов. - Кн. 1: В коей содержится Риторика...- СПб.: Академия наук, 1748. - 327 с.
7. Ломоносов М.В. Полное собрание сочинений: В 11 т. Редкол.: СИ.Вавилов (глав, ред.) и др. / М.В.Ломоносов. - М.; Л.,; АН СССР. 1950 - 1959. Т. У.М.; Л.: Наука, 1983.
8. Очерки по истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца в XVIII века. / Отв. Ред. ЭДДнепров. -- М.: Педагогика. 1989. - 722 с.
9. Пенчко Н.А. Основание Московского университета / Пенчко Н.А. - М.: Издательство Московского Университета. 1953. - 192 с.
10. Рождественский СВ. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII - XIX веках / СВ. Рождественский. - СПб.: Типография МААлександрова, 1912. - Т. 1. - 679 с.